

Э.ТУРСУНОВДУН КОТОРМОЛОРУНДАГЫ АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕР

Бул макалада акындын дүйнөлүк классикалык поэзиянын мыкты өкүлдөрүнүн эң сонун үлгүлөрүн кыргыз тилине которгону жана которгон чыгармала-рындагы айрым маселелер жөнүндө айтылат.

Көркөм котормо – өнөр. Эгерде ал өнөр болбосо, өнөр катары өз милдетин аткарбаса, элибиз башка улуттардын адабиятынан, маданиятынан кабар албас эле, адабияттын жана тарыхтын бүтүндөй доору менен, анын эң күчтүү, эң алдыңкы өкүлдөрү менен таанышпас эле. Азыр окурман котормо аркылуу дүйнөдөгү ар түркүн тилде жазылган шедеврлерди өз эне тилиндегидей кабыл алып, сүйүп, жан дүйнөсүнө сиңирип, кумарланып, куштар болуп окуйт. Эрнис Турсуновдун чыгармачылыгында поэтикалык котормо өнөрү өзгөчө орунду ээлейт. Ал атактуу кыргыз акыны Алыкул Осмоновдун котормо өнөрүндөгү улуу салтын улантып, өмүрүнүн эң жигердүү мезгилинде орустун жана дүйнөлүк поэзиянын мыкты өкүлдөрүнүн эң сонун үлгүлөрүн кыргыз тилине шыктанып которду. Дүйнөлүк поэзиянын классиктери Данте, Петрарка, Катулл, Шекспир, Киплинг, Блейк, Байрон, Гете, Гейне, Шиллер, Мицкевич, Петефи, Рудаки, Руми, Лермонтов, Есенин жана башкалардын лирикалык ырларын которуп, “Бал китеп” деген ырлар антологиясын чыгарды.

Өз доорунун кайгы-зарын ырдаган Н.А.Некрасовдун “Русь жергесинде ким жыргайт?” дастанын которгондон кийин Эрнис Турсунов орус элинин дагы бир улуу лирик акыны Сергей Есениндин “Фарсы кайрыктары” аттуу чыгармасынын айрым бөлүктөрүн да кыргыз окурмандарын тартуулаган. Поэзия котормосунда эмнеге көңүл бөлүү керек? Поэзияда ар бир сөз муунга, ыргакка, уйкашка сыйбайт. Ал кара сөз эмес - поэзия! Ушул жерде котормочунун текстке кылдаттыгы, сергектиги, сезимталдыгы өтө зарыл.

Оригиналдагы:

Там на севере девушка тоже,

На тебя она страшно похожа.

деген саптар котормодо:

Анда да бир кыз бар эле,

Өзүндөй асыл жан эле

-болуп кыргызча ийгиликтүү берилген. “Өзүңө аябай окшош эле” десе, анда мынчалык укулуктуу, образдуу болбой калмак.

Андан ары орус жигити бетин чүмкөгөн перс кыздарынын жоругун түркөйлүк деп

эсептейт:

С.Есенин:

Лунным светом Шираз осян,
Кружит звезд мотыльковый рай.
Мне не нравится, что персияне
Держат дев и женщин под чадрой,
Лунным светом Шираз осян,
Или они от тепла застыли,
Закрывая телесную медь?
Иль, чтобы их больше любили,
Не желают лицом загореть (88-б).

Э.Турсунов:

Ай нуруна чалкыйт Шираз асманы,
Арбын жылдыз калдыркандай дирилдеп,
Фарсылардын кызга чүмбөт жапканы,
Көңүлгө серт түркөйлүктү билдирет.
Көпкөк тартып чалкыйт шираз асманы,
Жылуулуктан муздагандай секилер,
Жылдыздардан далдаланат эмнеге?
Же көбүрөөк сүйсүн үчүн бекинээр?
Жектейт белек абага өңүн желдетсе,
Жылдыздардан корунушат эмнеге? (101-б).

Мында оригиналда жок “Түркөйлүктү билдирет, жектейт белек абага өңүн желдетсе, жылдыздардан корунушат эмнеге?”-деген кыйыр котормолор кездешет. Муну котормочу оригиналдагы ойду кыргыз тилине мүнөздүү болгон сөздөргө сыйдырып, уйкашка келтирүү үчүн алса керек. Ал максаты ийгиликтүү ишке ашканын жогорку саптардан өзүбүз деле көрсөк болот.

Дүйнөлүк поэзиянын алптарынын катарына кирген дагы бир акын- драматург У.Шекспирдин сонеттеринин кыргызча котормосу да Э.Турсуновдун калемине тиешелүү. Котормо кандай деңгээлде ишке ашты? Улуу Шекспирдин жалындуу сөздөрү кыргызча тиешелүү эквивалентин таптыбы?! Уйкаштыгы, оригиналдын мааниси котормодо сакталдыбы? деген суроолорго жооп алуу үчүн орусча котормо менен Эрнис Турсуновдун вариантындагы котормону салыштырып окуп көрөлү:

Шекспир:

Ее глаза на звезды не похожи,
Нельзя уста кораллами назвать.
Не белоснежна плеч открытых кожа,
И черной проволокой вьется прядь.

Э. Турсунов:

Анын көзү жылдыздарга окшобойт,
Акак, бермет таңдайына токтобойт.
Акыреги бубак кардай ак эмес,
Ал жөн эле бубак чачтуу кагалес (35-б).

-котормону окуп көргөндө ырдын экинчи сабы туура эмес которулганын байкайбыз.

Орусча котормодо:

Нельзя уста кораллами назвать

Кыргызчасында:

Акак, бермет таңдайына токтобойт

-болуп калган. Мында котормочу экинчи саптын аягын, биринчи саптагы “окшобойт” деген сөзгө уйкаштырып “токтобойт” деген оригиналда жок сөздү алган болуу керек.

Шекспир:

С дамасской розой алой или белой,
Нельзя сравнить оттенок этих щек,
А тело пахнет так, как пахнет тело,
Не как фиалка нежный лепесток
(151-б).

Э.Турсунов:

Дамаскинин лоласындай ак-кызыл,
Даңаза жок ажарында аңчалык,
Алып жүрөт ал өзүнүн нак жытын,
Атыр чачпайт фиалкадай жайкалып
(35-б).

Котормонун бул саптарында баары өз жайында, мааниси да, уйкаштыгы да сакталган. Котормонун кийинки саптары да ушу таризде:

Шекспир:

И все ж она уступит тем едва ли,
Кого в сравнениях пышных оболгали (151-б).

Э. Турсунов:

Апырылтып жалган даңкы жайылган,
Ал кем эмес артыксынган айымдан
(35-б).

“Дүйнөлүк поэзиянын антология-сында” алфавит тартибинде Австриядан Японияга чейинки дүйнөдөгү өнүккөн 50 өлкөнүн көзгө басар, өрнөк алар, көзү өтүп кеткен классик акындарынан чыгармалары кирген. Филология илиминин доктору А.Акматалиев менен филология илиминин кандидаты Н.Өмүрзакованын биринчи томдун баш сөзүнө жазган макаласына көңүл буралы: ”Кыргыз адабиятында чыгармачылык өмүрүн классика менен

байланыштырып, аны бир мүнөткө да өгөй баладай карабай, жанбоорундай жакын сезип, бийик рух менен жашаган акындар саналуу гана. Сүйүнбай Эралиев менен Эрнис Турсунов жаш чагынан классикага тарбияланышкан-дыктан, чыгармачылыкты жогорку критерий менен караган акындар. Лира дүйнөсү менен көркөм музасы эргип турган С.Эралиев жана Э.Турсунов дүйнөлүк асыл нарк дөөлөттөрдү жан дүйнөсүнө терең кабылдап, мазмунун бекем сиңирип, сезимтал эргүү менен көркөмдүктүн, кооздуктун бардык формаларын, ыктарын пайдаланып, чымырканган чоң эмгек менен кыргызча уккулуктуу кылып бере билгени – булардын котормочулук өзгөчөлүктөрү”. Ушул жерден белгилүү сынчы, адабиятчы К.Асаналиевдин да пикирин эске ала кетсек ашыкча болбос: ”Эрнис Турсунов менен Сүйүнбай Эралиев (азыркы терминология менен айтканда, булар чебер акындардын тандеми) экөөнүн котормолорунун негизинде түзүлгөн “Дүйнөлүк поэзиянын антологиясы” деген көлөмдүү томдо Э.Турсунов которгон “Тозок” (он биринчи ыр) деген бөлүмчө бар. Бул чыгарманы орус тилине которгон М.Л.Лозинский минтип жазган: ”Ойлоңулган ойдун чексиздиги жана анын ишке ашырылган архитектуралык ырааттуулугу боюнча, образдардын көп түрдүүлүгү, ар башкачалыгы жана өзүнүн реализминин өлчөмсүз күчү боюнча Дантенин поэмасына европалык адабияттарда теңтайлаша турган бир да чыгарма жок” (Данте Алигьери Божественная комедия. -М., 1968, с. 5). Бул котормо үчүн М.Л.Лозинский Сталиндик сыйлыктын биринчи даражасына, болгондо дагы М.Шолоховдун “Тынч Дон” романы менен бир катар татыктуу болгон. Көрсө, Э.Турсуновдун котормочулук ишмердиги “чөп башылаган”, жадаганда кадыресе “журт” которгон көчмөндүк эмес, бул өзүнө бекем ишенген, эстетикалык адеби бар акындын максаттуу, системалуу түрдө бараткан көзөмөл багыты (“Кыргыз туусу”, 2010, 9-октябрь, № 80).

Бул жыйнакты окуп жатып биз даниялык атактуу жомокчу Ганс Христиан Андерсендин чакан поэтикалык чыгармасын Э.Турсуновдун котормосунда кездештирдик. Бул котормо буга чейин басма сөз бетинде да жарыяланып келген. Котормо “Жаактарын жанышат” деп аталат. Бул котормонун сөздөрү жандуу, элестүү, кудум эле автор өзү жазгандай. Тилекке каршы, бул ырдын оригиналын таба алган жокпуз. Ошентсе да бул котормону кыргызча вариантында ишибизге кошуп кетүүнү туура көрдүк.

Э. Турсунов:

Оозу тынбай чайга отурган айымдар,
Оттоп дагы, соттоп дагы жатышат.
Уу сөз менен атышат,
Угуп жаның ачышат.
Жаактарын жанышат.
Жибек көйнөк, бант тууралуу кеп болот,
Жинге тийген эркектерин жеп коет.
Бирөө бери жакыныраак отурат,
Ойлоп тапкан бирдемесин окумак-
Бирок кайда!.. Чуулдак:
Саясаттан, мода, балдан дуулдап,
Жаактарын жанышат.

(Дүйнөлүк адабияттын антологиясы. -Б., 2004, 64-б.)

Мына ушундай саптар кимди болбосун көңүлүңө калтырбайт.

Э.Турсунов котормого кылар иши жоктон келбегендиги, котормо ал үчүн бир чети адабий чеберчиликтин, устаттардын көркөм-эстетикалык таалим алуунун мектеби болсо, экинчиден, турмуштук зарылдык, ар бир башка элдерди бири-биринин көркөм дөөлөттөр менен тааныштырып, жакындаштыруунун эч нерсе алмаштырылгыс каражаты иретинде кабылдаганы анык. Ошон үчүн ал орус тилин мыктылап үйрөнүп эле жөн болбой, котормонун теориясын да терең өздөштүрүүгө умтулганы анын өзү жазган

макалаларынан, белсемдүү адабиятчы, сынчы К.Асаналиев айткандай “илимпоздор да чанда” жазчу ”Жоомарт - бөтөнчө инсан” деген фундаменталдуу эмгегинен да ачык көрүнөт. Мында Э.Турсунов өзүн акын, прозаик, котормочу эле эмес, нагыз илимпоз-адабиятчы катары көрсөтүп, адабий процесстин күңгөй-тескейин, Ж.Бөкөнбаевдин мисалында көркөм чыгармаларды терең талдай билген кесипкөй адис катары жүз ачкан. Бул эмгегинде Э.Турсунов котормонун тарыхы, теориясы, Ж.Бөкөнбаевдин котормолору тууралуу омоктуу ойлорун ортого сала келип, буларды жазат: “Ар бир элдин тили керемет! Ар бир тилдин артыкчылыгы, сөз байлыгы, гармониясы, үндүүлүгү, жагымы, кооздугу бар. Анын ошол артыкчылыкты эне тилден таба билип, нусканын сапатын жоготпой чыгармага кайрадан жан салат. Мында үч компонент: ой, маани, стиль айрыкча көңүл бурууну талап кылат. Андан соң ага күү, ыргак, үн, түс, ыраат, муун, кайрык, уйкаштын үлгүлөрү кошумча болот. Тил – чыгарманын ачыкчы. Акын тилге канчалык бай болсо, чыгарма ошончолук ийкемдүү которулат.” (Э.Турсунов. Жоомарт – бөтөнчө инсан. 2000:131) Мындан Э.Турсунов котормо-го өтө чоң жоопкерчилик менен мамиле жасап, ага мыкты даярдык менен келип, тынымсыз изденүү түйшүгүндө келген деген бүтүм келип чыгат.

Жыйынтыктап айтканда, чоң сүрөткерлик талант, интуиция, сөзгө болгон чыныгы зергердик мамиле, эрикпей өздөштүрүлгөн салмактуу теориялык билим жана практикалык машыккандык болмоюнча котормого коюлчу талаптарга - көркөмдүк адекваттуулукка, функционалдык окшоштукка - жетишүү мүмкүн эмес экендигин турмуш өзү көрсөтүүдө.

Ламартин китепти жазганга караганда которгон алда канча кыйын дечү, ал эми Вольтер турмуштагы эң эле оор иш - бир мыкты трагедия жазуу, андан кийин эле ушул көркөм которуу деп эсептечү экен. Ошондуктан котормо искусствосуна айрымдардай жеңил-желпи мамиле кылбай, талант-табитсиз “профессионалдык” графоманияга жол бербей, С.Бектурсунов, А.Осмонов, У.Абдукаимов, О.Орозбаев, С.Эралиев, Э.Турсунов сыяктуу залкар котормочуларыбыздын мыкты адабий салттарын чыгармачылык менен улантуу - бүгүнкү кыргыз котормочуларынын ыйык милдети, жазуучулук парзы.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Эрнис Турсунов: өзү жалгыз.// Кыргыз туусу, 2010, 19-октябрь, № 80.
2. Айбек. Литература, история, современность.//Дружба народов, 1966, № 8, 237-б.
3. Дүйнөлүк поэзиянын антологиясы. –Б.: Шам, 2004.
4. Турсунов Э. Жоомарт Бөкөнбаев (Асыл адамдын өмүрү): өмүрү, заманы, замандаштары, чыгармачылыгы. –Б., 2000. – 211 б.